

VERITAS ÉVKÖNYV

2024

VERITAS

Történetkutató Intézet és Levéltár

VERITAS

Történetkutató Intézet és Levéltár

MAGYAR NAPLÓ

Budapest, 2025

A kötet megjelenését támogatta

Nemzeti
Kulturális
Alap

Szerkesztette
Kincses Katalin Mária

Lektorálta
Farkas Judit Antónia – Orosz László – Schwarczwölder Ádám – Ujváry Gábor

A földrajzi és személynevek mutatóját összeállította
Kocsis Annamária

Az angol nyelvű összefoglalókat Varjú László,
a német nyelvűeket Kékesi Katalin fordította.

© Szerzők, szerkesztő, 2025
© VERITAS Történéskutató Intézet és Levéltár, 2025
© Magyar Napló, 2025

ISSN 2416-0687

*A Magyar Napló Kiadó az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők
Egyesülésének, valamint az 1999-ben alapított Könyves Szövetségnek tagja*
www.konyves-szovetseg.hu

Kiadja a Magyar Napló Kiadó Kft.
1062 Budapest, Bajza u. 18.
www.magyarnaplo.hu
Felelős kiadó a Kft. ügyvezetője
Felelős szerkesztő Zsiga Kristóf
Tördelőszerkesztő Bornemissza Ádám
A borítót Oláh Mátyás László és Porpáczy Zoltán tervezte
Készült a Pannónia Nyomdában, Budapesten

TARTALOM

Szakály Sándor: Az Olvasóhoz	7
Hermann Róbert: Az utazó remete – Görgei Artúr külföldi útjai a kiegyezést követő időszakban	9
Anka László: „Kérlek, intézkedj, hogy a holnapi Lloydban benne legyen...” Tisza Kálmán levelei Falk Miksához (1875–1902)	32
Kovács Kálmán Árpád: A német típusú protestáns keresztényszocializmus magyarországi kezdetei (1876–1906)	74
Kárbin Ákos: Eduard von Taaffe osztrák miniszterelnök életútja, II. rész: a Taaffe-kormány (1879–1893)	101
Farkas Judit Antónia: Tatár Pétertől Jókain és Goethén át a régi nyomdai és betűöntődei mintakönyvekig. Az olvasó és könyvgyűjtő Knerek I.	132
Hammerstein Judit: Oroszország tanulmányozásának hozadékaról magyar nézőpontból. Thallóczy Lajos: Oroszország és hazánk	150
Schwarczwölde Ádám: Ifjabb gróf Teleki Sándor politikai naplója 1902-ből. I. rész: 1902. január – február 21.	174
Kincses Katalin Mária: Háború a szaksajtó tükrében: a Borászati Lapok első világháborús tudósításai és a magyarországi szőlő- és bortermelés. II. rész: a második háborús év, 1915	198
Ligeti Dávid: „Remény és félelem között ingadozva”. Franz Conrad von Hötzendorf báró, császári és királyi vezérezredes sorsa 1916 közepén ...	220
Hollósi Gábor: Közjogi problémák az 1921. évi trónfosztás körül	237
Orosz László: „...a felfogások terén tapasztalható ellentét erősen megnőtt a tervszerű német néptudományi munka délkeleti irányú beindulása óta” A német „völkisch” tudomány magyarországi fogadtatásához: Fritz Valjavec példája	251

Janek István: Magyar–szlovák csatlakozási egyeztetések és a komáromi tárgyalások 1938-ban	275
Dévavári Zoltán: Elfeledett mártírunk II. „Megnyugtatok mindenkit, hogy ártatlan vagyok, nem kell miattam szégyenkezni” – Deák Leó Bács-Bodrog vármegyei főispán népbíróági pere (Újvidék, 1945. október 24. – 1945. november 1.)	300
Balogh Atila: Fogságból fogságba. A Szovjetunióból Magyarországra szállított csendőrök sorsa	336
Albert Zoltán Máté: Tildy Zoltán politikusi pályája 1945 és 1948 között	354
Glaub Krisztián: Barátságból gyűlölet – Farkas Mihály és Kádár János politikai kapcsolata 1951–1957-ben	382
Noszkó–Horváth Mihály: A második világháborút követő nyugati hadifogság és az 1950-es években teljesített úgynevezett Rákosi munkaszolgálat kárpótlási vonatkozásai, az eljárások során keletkezett iratok	401
Kőrösi Zsuzsanna: „Az illegális hittan csoportban a stratégiánk annyi volt, hogy nem beszélni róla”. Egy budai lány, Szebeni Éva élettörténeti elbeszélésében a földalatti katolikus ifjúsági közösség élete az 1950-es években	419
Dubniczky Zsolt: Hogyan válik egy tartalom gazdaggá? A Purnell kiadó 1968–1969-ben megjelenő történelmi magazinja	452
Kocsis Annamária: Az egykori kiváló magyar atléta, aki sportteljesítményeivel hívta fel a világ figyelmét a magyarországi szocialista rendszer elnyomására. Serényi István figyelemfelhívó akcióinak áttekintése	503
Bertalan Péter: Médiaháború Somogyországban	520
Seres Attila: Grósz Károly 1989. április 3-i kárpátaljai körútja	542
Kissné Bognár Krisztina: „Kérem, tegyék meg ajánlatukat!” Kárpótlási célú termőföldárverések a rendszerváltoztatás első éveiben	581
Rácz János: Antall József médiaképe II. A miniszterelnök és a köztársasági elnök	604
Személynevek mutatója	637
Földrajzi nevek mutatója	655

HAMMERSTEIN JUDIT

OROSZORSZÁG TANULMÁNYOZÁSÁNAK HOZADÉKÁRÓL MAGYAR NÉZŐPONTBÓL

Thallóczy Lajos: Oroszország és hazánk

Thallóczy Lajos történész,¹ a magyar Balkán-kutatások elindítója 1884-ben tette közzé *Oroszország és hazánk* című tanulmányát, az első olyan Oroszországról szóló magyar történeti munkát, amely kifejezetten magyar perspektívából, elsődleges források és helyben szerzett tapasztalatok felhasználásával készült.

A nemzetközi összefüggés

A szerző témaválasztása aligha véletlen, ezért érdemes néhány gondolat erejéig kitérni a korabeli nemzetközi kontextusra, amely a dualista állam szempontjából is erőteljesen a cári birodalomra irányította a figyelmet. Csak néhány évvel Thallóczy 1883-as oroszországi tanulmányútja előtt zajlott le 1878-ban a Berlini Kongresszus, aminek eredményeként az európai nagyhatalmak elérték az 1877–1878. évi orosz–

¹ Thallóczy Lajos (1857–1916) elsődlegesen kiváló tudós volt, a történettudomány felől érkezve vált közéleti szereplővé, fontos állami tisztségek betöltőjévé. 1857-ben született Kassán Strommer Benedek Lajos néven, felvidéki német tisztviselő család sarjaként. Nevét 1877-ben Strommerről Thallóczyra magyarosította. 1875-ben a budapesti egyetemen bölcsészdoktori és történelem–latin szakos tanári oklevelet, valamint magyar gazdaságtörténetből magántanári képesítést szerzett. Rövid ideig a Magyar Nemzeti Múzeumban, majd a Magyar Országos Levéltárban dolgozott. 1885-ben a bécsi udvari kamarai levéltár igazgatói feladataival bízták meg. 1901-től a közös Pénzügyminisztérium osztályvezetőjeként az okkupált Bosznia–Hercegovina oktatási, művelődési és kultuszügyeinek felelőse lett, 1916-ban pedig az osztrák–magyar csapatok által megszállt Szerbia polgári kormányzójává nevezték ki. A Magyar Tudományos Akadémia tagja, 1913-tól 1916-ig a Magyar Történelmi Társulat elnöke, valóságos belső titkos tanácsos. Tisza István miniszterelnök felkérésére Thaly Kálmánnal együtt szervezték meg II. Rákóczi Ferenc és emigránstársai földi maradványainak hazahozatalát és újratemetését 1906-ban. 1916. december 1-jén Ferenc József temetéséről hazajövet Magyarország legsúlyosabb vasúti szerencsétlensége, a herceghalmi baleset áldozata lett. Thallóczy a középkori Balkán egyik legavatottabb ismerőjének számított. Kutatásai még ma is irányadónak tekinthetők – aligha véletlen, hogy 2008-ban a Magyar Tudományos Akadémia, valamint Bosznia és Hercegovina Tudományos és Művészeti Akadémiája közösen konferenciát szerveztek Szarajevóban Thallóczy történész, politikusi hagyatékának megvitatása céljából, születésének 150. évfordulója apropóján.

török háborút lezáró, Oroszország számára fényes térfoglalást biztosító, 1878. március 3-án aláírt San Stefanó-i béke módosítását. Ezzel nemcsak Nagy-Bulgária létrejöttének sikerült elejét venni és Oroszország balkáni térfoglalását visszaszorítani, de függetlenné válhatott Románia, Szerbia és Montenegró. A berlini rendezés – az egyezményt 1878. július 13-án írták alá – a dualista birodalom számára kedvező helyzetet teremtett: az Osztrák–Magyar Monarchia befolyást szerezhetett az újonnan létrejövő államok felett és engedélyt kapott Bosznia–Hercegovina katonai megszállásához, amivel egycsapásra maga is gyarmatosító országgá vált. Mindez annak a folyamatnak egyik fontos állomása, amelynek során az európai nagyhatalmak nemcsak figyelemmel kísérték, de igyekeztek is befolyást gyakorolni a balkáni népek nemzeti, függetlenedési törekvéseire, amelyek az Oszmán Birodalom, „Európa beteg emberének” hanyatlásával egyidejűleg szökkentek szárba. Nagyhatalmi nézőpontból úgy merült fel a kérdés, hogy ki és hogyan osztozkodhat a török birodalom európai területi örökségén, kinek az érdekei mentén rajzolhatók újra a Balkán-félsziget hatalmi viszonyai. Ekként kerültek egymással szembe riválisokként az Osztrák–Magyar Monarchia és Oroszország. A cári birodalom a szláv testvériség eszméjét is felhasználva, a balkáni népek függetlenségi mozgalmának felkarolásával igyekezett befolyást szerezni a félsziget, a születendő új államok felett, amely a Földközi-tengerhez való kijutás lehetőségével is kecsegtetett. A Monarchia viszont okkal tartott attól, hogy maga is a török birodalom sorsára juthat, a többnemzetiségű Oszmán Birodalom széthullása ösztönzőleg hathat a dualista államban élő nemzetiségek önállósodási törekvései számára, amelyek mögött a pánszlávizmust, Oroszország mesterkedését látta. A magyarok ráadásul az 1848–49-es forradalom és szabadságharc során az orosz szuronyok mellett arról is tapasztalatot szerezhettek, hogy nemzeti törekvéseik nemcsak Béccsel, de a szerbek, a horvátok és a szlovákok nyiladozó nacionalizmusával is szembe fordíthatja őket. Úgy tűnt, a Monarchia elemi érdeke Oroszország balkáni befolyásszerzésének gátat vetni. Oroszország és a Balkán tehát külpolitikai szempontból is kifejezetten kurrens téma volt az 1870–1880-as években.²

A fentiek fényében válik érthetővé, miért fordult kiemelt érdeklődéssel Thallóczy Oroszország irányába. A történész ugyanis nem az orosz ügyek szakértőjeként, hanem a Balkán-kutatások, az albanológia elindítójaként vált ismertté. A Balkán-félsziget történetére vonatkozó kutatásai, forráskiadásai és tanulmányai meghatározó jelentőségűek. Figyelmének homlokterében elsődlegesen a magyar–szerb, a magyar–bolgár és a magyar–török kapcsolatok formálódása állt, feldolgozta a Jajcai bánság és Bosznia történetét is. Aligha véletlen, hogy tudására Kállay Béni,³ a Monarchia

² A témáról lásd többek között: PALOTÁS 1972.; PALOTÁS 1982.; DIÓSZEGI 2001., valamint JOÓ 2001.

³ Kállay Béni (Kállay Benjámin) (1839–1903) politikus, diplomata, történész, az Osztrák–Magyar

közös pénzügyminisztere, majd Ferenc József is felfigyelt, balkáni ügyekben rendszeresen kikérve a történész véleményét, aki az uralkodó bizalmas tanácsadójaként bejáratosná vált a bécsi udvarba. Kállay és Thallóczy egyaránt azon az állásponton voltak, hogy a Monarchia legfőbb gazdasági és politikai érdeke a Balkán-félszigeten való terjeszkedés, amelynek elsőszámú akadályá éppen Oroszország volt.⁴

Oroszország magyar tanulmányozása mint megkerülhetetlen feladat, valamint a két ország egymásról kialakított képe

Ahogy címéből kiderül, Thallóczy könyve nemcsak Oroszországról szól, hanem Magyarországról is, pontosabban magyar nézőpontból vizsgálja a korabeli cári birodalmat. Oroszországot egyfelől gazdasági versenytársként, másfelől a gazdasági, kereskedelmi együttműködés szempontjából egyelőre kiaknázatlan lehetőségként mutatja be. A két állam gazdasági viszonyainak összevetése nemcsak az orosz fejlődés sajátosságait igyekszik szélesebb körben megismertetni, de a magyar gazdasági tendenciák szempontjából is számos tanulsággal szolgál.

Thallóczy 1883-ban látogatott el az orosz birodalomba. A kötet közel egyéves oroszországi tanulmányút, hosszú kutatómunka eredményeként született meg. A szerző utazását Kemény Gábor kereskedelmi miniszter, míg a könyv megjelentetését a Földművelés-, Ipar-, és Kereskedelemügyi Minisztérium államtitkára, Matlekovics Sándor támogatta. A szerző bevezetőjében utalást tesz arra is, hogy a kereskedelmi és a belügyekért felelős tárca tisztviselőitől számos további szakmai segítséget kapott. Ez meg is határozza a tanulmány tartalmát, felépítését, amelynek súlyponti részét (III–VIII. fejezetek) a két ország mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi fejlődésének számokkal, statisztikákkal alátámasztott összehasonlítása teszi ki. (Ezzel Thallóczy tekinthető az első olyan utazónak, aki kiemelt figyelmet szentelt a gazdasági kérdéseknek.) E meglehetősen száraz fejezetek elé került a szerző bevezetése, majd egy rövid, vázlatos bemutatása a magyar és az orosz történelem egymással párhuzamba állított főbb eseményeinek, a két ország közötti történelmi érintkezéseknek. Ezt egy másik rövid kitekintés követi *Vázlatok az orosz publicisztika köréből* címmel, amely többek között az orosz nemzeti irodalom megszületéséről, a cenzúrá-

Monarchia belgrádi főkonzulja, majd közös pénzügyminisztere. Haláláig Bosznia kormányzóí feladatait is ellátta. A tartomány gazdasági, kulturális felvirágoztatására, valamint a szerbek, a horvátok és a muzulmánok békés együttélésére törekedett. Szükségese nek látta egy külön bosnyák nemzeti tudat kialakítását. Kora kiváló Kelet-szakértőjének, a Balkán-félsziget egyik legalaposabb ismerőjének számított. 1875 és 1878 között a *Kelet Népe* című politikai napilapot szerkesztette.

⁴ GLATZ 2010. 25.

ról, a sajtóban lefolytatott értelmiségi vitákról, a jelentősebb lapokról, a szlavofilizmus kezdeteiről és fénykoráról – külön bemutatva a moszkvai értelmiségi világ két meghatározó, befolyásos alakját, Mihail Katkovot⁵ és Iván Akszakovot⁶ –, az orosz nemzeti fanatizmus kibontakozásáról nyújt tájékoztatást. Az utolsó, IX. fejezetben Thallóczy színes életképekben megörökített és Dörre Tibor kiváló rajzaival illusztrált útbeszámolója olvasható, amelyben a szerző a felkeresett városokat és azokat a népeket írja le könnyed elbeszélői stílusban, amelyeket útja során sikerült megfigyelnie. A kötet végül Magyarország és Oroszország közötti áruforgalmi adatokat (1881–1882) tartalmazó statisztikai mellékletekkel zárul. Mindennek fényében az egymáshoz stílusban és tartalmi szempontból egyaránt nehezen illeszkedő részek – tudományos igényű tanulmány, statisztikai adatok, útirajz stb. – a könyvet műfaji szempontból szokatlan egyveleggé teszik. Tulajdonképpen nem is nagyon lehet érteni, hogy az utélményeket a szerző miért nem külön kiadvány keretében tette közzé. Van azonban a kötetnek egy olyan tematikai eleme, amely gyakorlatilag mindegyik szövegrészben rendre előbukkan: Thallóczy orosz karakterre vonatkozó leírásai, megfigyelései.

A szerző bevezetőjében egyértelművé teszi, hogy azért tartja megkerülhetetlennek Oroszország tanulmányozását, mert a cárok birodalma Magyarország egyik legfontosabb, hatalmas szomszédja. Ezért aligha engedhető meg az a luxus, hogy ne rendelkezünk kellő ismerettel a birodalomról. Valóban, Thallóczy korában idehaza korlátozottan állt rendelkezésre érdemi ismeret az orosz világról, magyar szerzők jóvoltából pedig kifejezetten kevés orosz vonatkozású tanulmány, kötet látott napvilágot.⁷ „Magyarországra nézve Oroszország fejlődése és politikai törekvései egy oly

⁵ Mihail Nyikiforovics Katkov (1818–1887) befolyásos konzervatív orosz publicista, szlavofil gondolkodó.

⁶ Ivan Szergejevics Akszakov (1823–1886) író, pánszláv agitátor. 1880-ban megalapította a *Ruszy* című szlavofil lapot.

⁷ Itt a kevés megjelent orosz vonatkozású magyar munka közül leginkább Lassú István 1827-ben napvilágot látott *Az Orosz Birodalom Statisztikai, Geographiai és Historiai leírása* című műve (LASSÚ 1827.) érdemel említést. Lassú több fontos európai állam geográfiai, történelmi és statisztikai szempontú leírását (Nagy-Britannia, Franciaország, Poroszország stb.) végezte el hiánypótló munkaként. Thallóczy Lassút nem nevesíti, Kállay Bénit és Gelléri Mórt viszont igen. Itt nyilván Kállay Béni *Oroszország keleti törekvései. Történelmi vázlat* c. írására gondolt (KÁLLAY 1878.), amelyben a szerző a Balkán-félsziget feletti orosz befolyásszerzés hátterének elemzésekor az orosz fejlődés, az orosz szellem civilizációs jellegzetességeiről is értekezik. A magyar iparfejlesztés jelese, Gelléri Mór pedig 1881-ben tett közzé tanulmányt *Oroszország ipara* címmel (GELLÉRI 1881.) a cári birodalom ipari viszonyairól. Bár Thallóczy nem hivatkozik rá, említésre méltó Márki Sándor történész *Az oroszok hazánk történetében* című kötete (MÁRKI 1877.) is, amely a magyar–orosz érintkezések históriáját tekinti át a kezdetektől egészen 1877-ig. Ez az írás abból a szempontból is releváns, hogy ebben Márki is hangsúlyosan kitér arra, hogy a magyaroknak Oroszországról csekély, leginkább csak másodkézből szerzett ismeretei vannak, hiányoznak az orosz társadalmi,

ismeretlent jelképeznek, melynek megoldása a fajbeli létezés egyenletét szabályozza” – világít rá Thallóczy plasztikusan a problémára.⁸ A tájékozatlanság annak ellenére sem elfogadható a szerző megítélése szerint, hogy maga is tisztában van azzal, hogy a magyar közvélemény Oroszországról kialakított képe egyáltalán nem kedvező, aminek elsődlegesen a hatalmas katonai birodalom által keltett félelem az oka, ami az 1848–49-es szabadságharc orosz segítséggel történő leverésében csúcsonyult ki.

A szabadság hiányától, az önkényuralomtól való félelem erősen beleivódott a magyar köztudatba, amit a korábbi, még az 1848-as szabadságharcot megelőzően Oroszországba látogató magyar utazók tapasztalatai is megerősítettek. Nogel István például 1842-ben a Magyar Nemzeti Múzeum megbízásából botanikai, ornitológiai kutatások céljából utazott Keletre, és bejárta az egész Kaukázust. Útjáról izgalmas beszámolót⁹ állított össze, amelyben nemcsak Odesszáról, a tájakról, de a közállapotokról, a despotikus államberendezkedésről is hírt ad. Hajóval érkezik Odesszába, ahol a „vesztegintézeti” épületben két hetet kényszerül várakozni. Itt szembesül azzal, hogy mit jelent az, amikor az utazótól hirtelen megvonják a szabadságot: „Ott érzem először az arany szabadság elvesztése kínjait. Jóllehet ama rendszabályok az emberiség érdekében alkotvák, mégis a legkellemetlenebb érzések gyötörtek, midőn az intézeti szolgák az ajtót utánunk lekilincseltek; vidám kedvem hirtelen eltűnt, féltelmes komorság lepette meg, mellem szorult, mintha az orosz trónt környező kényuralkodás levegője szabadsághoz szokott magyar lélegzetemet nyomná, és az egész esemény oly hatást gyakorolt reám, melytől több év multával sem gyógyulhattam meg...”¹⁰ Szintén nyomasztó élményként számol be arról, hogy lépten-nyomon az erőszak, a testi fenyegetés szemtanúja lesz: „Gyakran néztem szívem legnagyobb fájdalommal a botoszásokat, mik Oroszországban oly sűrűek, mint nálunk a jónap-kívánság, s elmélkedtem a gonosz rendszer fölött... Egyébiránt nincs az istennek földje, hol több ütleget osztogatnának, mint Oroszországban...”¹¹

Hasonló következtetésre jutnak az Oroszországba látogató politikusok is. Ők már nem mellékesen élik meg az orosz viszonyokat, hanem eleve azzal a szándékkal kelnek útra, hogy minél több és szerteágazóbb ismeretet, minél sokrétűbb tapasztalatot szerezzenek az országról. Trefort Ágoston (*Utazási töredékek. Budapesti Árvíz-könyv IV. kötet.* Pest, 1840.) és Podmaniczky Frigyes báró (*Úti naplóból.* Pest, 1853.) már a szélesebb közvélemény figyelmét is felkeltve olyan útirajzot tesznek közzé,

politikai viszonyokat színvonalasan bemutató, elemző munkák, statisztikák, ahogy a „nemzetünk és a muszkák közt való viszonyt” taglaló tanulmányok is. MÁRKI 1877. 90.

⁸ THALLÓCZY 1884. III.

⁹ NOGEL 1847.

¹⁰ NOGEL 1847. 17.

¹¹ NOGEL 1847. 25–26.

amelynek érdeklődési középpontjában a politikai hatalom, az önkényuralom működési módszerei állnak. A városokról, Pétervár pompás palotáiról, templomairól, a művelődési intézményekről mindketten az elismerés hangján tudósítanak. Hangsúlyosan számolnak be ugyanakkor arról is, hogy az utazó mindenütt a szabadsághiány nyomasztó auráját érzékeli.¹² A két útirajz plasztikusan szemlélteti Niederhauser Emil megállapítását, miszerint „Elfogultság és szorongás, előítélet és idegenkedés volt az alaphangulat, amellyel a magyarok országuk felől a nagy északi szomszédra tekintettek.”¹³ A reformkori folyóiratok Oroszországról szóló egyéb híradásait, cikkeiket egyaránt ez a félelem hatja át.¹⁴

Az 1867-es kiegyezés új szituációt teremtett: ezt követően egyre inkább a pán-szlávizmustól, a Monarchia balkáni pozícióit és Magyarország területi integritását veszélyeztető orosz terjeszkedéstől való félelem került előtérbe: „Oroszország keleti törekvései közepette sohasem téveszti szem elől azon más nyelvű elemeknek érdek-körébe vonását, amelyeknek Magyarország, mint *magyar* statusnak létezése szálka a szemökben. Magyarország közvéleménye ösztönszerűleg gonddal nézi a keleten alakuló szerteágazó szláv-orosz világot.”¹⁵ Thallóczy álláspontja szerint e rossz érzések, tapasztalatok ellenére Oroszország tanulmányozása megkerülhetetlen feladat, amihez kötetével maga is ösztönzést szeretne adni.

A szerző már a bevezetésben komoly figyelmet szentel az orosz nép nemzet-karakterológiai leírásának, amelyben számos klisé, sztereotípia kap helyet. „Az orosz nép a maga valójában, úgy a nyugati kis oroszokat s a déloroszországi telepeseket tekintve: jó lelkű, aránylag igyekező, kiválóan engedelmes s így csodálatosan fegyelmezhető, önálló actiora nem képes, vállalataiban, bár tanulékony, de erélytelen, részegségre hajló faj.”¹⁶ Thallóczy passzívnak láttatja az oroszokat, a részegséget olyan szembetűnő karakterjegyként nevesítve, amelyre a tanulmány során több ízben is visszatér. Így tesz például az orosz parasztság jellemzése kapcsán: az orosz muzsik lusta, tudatlan, és mindenekelőtt részeges. „...az ivás Oroszországban valóságos kóros állapot, melyet nem nehéz lelketlenül kizsákmányolni.”¹⁷ Később kijevi élményeinek taglalásakor szintén nem mulasztja el felhívni a figyelmet arra, hogy az iszákosság, a részeg ember látványa mennyire erősen beleivódott az oroszok mindennapjaiba. „A rendőrség újabb ukáz szerint csak akkor nyúlhat részeg emberhez, ha már

¹² FENYŐ 1961. 243.

¹³ NIEDERHAUSER 1956. 131.

¹⁴ FENYŐ 1961. 243.

¹⁵ THALLÓCZY 1884. 2–3.

¹⁶ THALLÓCZY 1884. 3.

¹⁷ THALLÓCZY 1884. 33.

elesett s ekkor is csak arra köteles, hogy a kocsíútról viszi el s a járdára fekteti. Ez a népmulatság.”¹⁸

Ahogy a francia Custine márkinak,¹⁹ Thallóczynek is feltűnik az oroszok tudatlansággal egybekapcsolódó önelégültsége és becsvágya, ami többek között abban nyilvánul meg, hogy Moszkvát és Pétervárat a világ közepének, a vágyak netovábbjának tekintik, mintha e városokon kívül a világon más nem is létezne.

A szerző nemcsak annak tulajdonít jelentőséget, hogy a magyarok milyen képet alkotnak az oroszokról, hanem arra is kíváncsi, hogy az oroszok miként gondolkodnak a magyarokról. Tapasztalata szerint a magyarokat Oroszországban nem nagyon ismerik. Egyúttal cáfolja a magyar sajtó azon állítását, amely arról szól, hogy az oroszok gyűlölnék a magyarokat. Ez szerinte annak ellenére sem igaz, hogy itt-ott megjelennek – alapvetően az orosz földre látogató hazai nemzetiségek képviselőinek köszönhetően – a magyarokat rossz színben feltűntető, azokat barbárnak, elnyomónak láttató negatív írások is. Ahogy a bátor, lovagias, romantikus magyar képzetével is lehet találkozni, amit viszont Thallóczy értelmezésében éppen annyira kell komolyan venni, mint a „Cooper indiánjaiért való rajongást”. Mindezzel a szerző tulajdonképpen arra a létező problémára mutat rá, hogy egy országról kialakított kép többnyire felszínes benyomásokon, sztereotípiákon alapul, ami ezért nincs híján meglepő ellentmondásoknak sem. Az oroszok magyarságképére visszatér az úti élményeket taglaló részben is, rámutatva befolyásos szlavofil értelmiségiek, politikusok magyarokkal szembeni ellenségesen kritikus álláspontjának álságos voltára: „Az orosz csak azt érti, ki az igazhívő elnyomója, legyen ez igaz, vagy nem, azt nem kutatja. A tömegnek arra belátása nincs, a vezérek: byzantinus erkölcsűek, jól esik hazudniuk. Gyűlölik a németet, mert az saját földjükön versenyre kél vele s meggyőzi, gyűlölik a pogány törököt, és az »ázsiai« magyart – a mint Akszakov, a tatár nevezi – mert elnyomja ruthént, kinek saját földjén itt még énekelni sem szabad, mert elnyomja a szerb egyházat, mely magyar földön független.”²⁰ A fentieket plasztikusan juttatja kifejezésre Akszakov Thallóczy társaságában tett megjegyzése: „Önök [a magyarok] – úgymond – ügyesen, mondhatnám ázsiai módra pusztítják nemzetiségeiket, testvéreinket, a szlávokat. Kormányuk megadja ruthennek, szerbnek, tótnak stb. a kiabálás jogát, hogy sallangos semmiben gyönyörködjenek, de tényleg nem tesz egyebet, mint a fogyó tulajdonképpeni magyarsággal – mely természetesen a többi nemzetiségből

¹⁸ THALLÓCZY 1884. 192.

¹⁹ A francia (Adolphe de) Custine márki (1790–1857) 1843-ban megjelent *La Russie en 1839* című nagyszabású útibeszámolója jelentősen befolyásolta az oroszokról való gondolkodást, sőt az oroszok önmagukról való reflexióját is. Ez a hatás még ma is érzékelhető.

²⁰ THALLÓCZY 1884. 200.

válík ki – frissíti föl.”²¹ Thallóczy úgy látja, hogy a valóságos tapasztalatokkal rendelkező oroszok, mint például az 1849-ben Magyarországra vezényelt orosz katonák, rokonszenvvel viseltetnek a magyarok iránt.

Az orosz és a magyar gazdasági, társadalmi fejlődés komparatív elemzése

A tanulmány törzsét a „két földműves állam”, azaz az orosz és a magyar gazdálkodási viszonyok egybevetése teszi ki. A szerző külön figyelmet szentel a mezőgazdasági állapotoknak, a birtokviszonyoknak, a különböző, földrajzilag is elkülönülő művelési területek bemutatásának. *Az őstermelő Oroszország* című fejezet röviden bemutatja a zsidóság helyzetét is, a zsidósággal szemben táplált általános ellenszenvet, az antiszemita megmozdulásokat. Thallóczy a zsidóellenes intézkedések kapcsán említést tesz a konzervatív és erőskezű politikusról, Ignatyevről is, anélkül, hogy kifejtene, ki is volt ő valójában.²² Itt megjegyzendő, hogy a zsidósággal szembeni mostoha bánásmód híre külföldre, így Magyarországra is eljutott. Egy másik utazó, Falk Zsigmond – ő 1898-ban látogatott Moszkvába a nemzetközi orvostörténeti kongresszus meghívottjaként – útleírásának bevezetőjében legalábbis kiemeli, hogy a határátlépés, az útlevelellenőrzés körüli nyomasztó mizériáról szóló beszámolók mellett, a zsidódözések riasztottak el sokakat Oroszország felkeresésétől.²³

A történész hangsúlyosan kitér a jobbágyságra, viszonylag részletesen bemutatva itthon elsőként többek között az ősi orosz gazdálkodási intézményt, a mirt. Az orosz jobbágyszabadítást összeveti a magyarral, rámutatva a hasonlóságokra és a lényegi különbségekre egyaránt. Eltérő elemként nevesíti, hogy a magyar paraszt az orosznál műveltebb, miként azt is, hogy felszabadítását Magyarországon a liberális nemesség hajtja végre, úgy, hogy azt nálunk komoly és hosszas parlamenti vita készítette elő, míg Oroszországban az uralkodói döntést megelőzően semmi ehhez hasonló nem történt. Részletesen ismerteti a hazai kárpótlás menetét a vonatkozó jogszabályokkal együtt, statisztikákat is mellékelve az 1850-es években kiutalt konkrét

²¹ THALLÓCZY 1884. 23–24.

²² Nyikolaj Pavlovics Ignatyev (1832–1908) orosz diplomata, államférfi, 1881 és 1882 között belügyminiszter. Belügyminisztersége idején zsidó pogromokra is sor került. Ignatyev az államhatalom megerősítésére törekedve jelentősen kiterjesztette a rendőrség hatáskörét. Ő dolgozta ki az ún. májusi törvényeket, amelyek a zsidóság letelepedési jogait, szabad mozgását korlátozták. Bár Thallóczy megjegyzése szerint Ignatyev 1882-ben bekövetkező bukása a helyzet enyhülésével járt, a rendelkezések a Romanov-ház bukásáig, 1917-ig érvényben maradtak, sőt 1982 után számos további korlátozó intézkedést vezettek be. HELLER 2000. 561–562.

²³ FALK 1898. 13.

kárpótlásokról közigazgatási kerületi bontásban. A magyar középbirtokosság elszegényedését, ami Oroszországban is megfigyelhető jelenség, pedig a felszabadítást követő végrehajtási anomáliák negatív következményeként értelmezi.

Statisztikai adatokat felvonultatva összeveti a két ország gabonatermesztését, az állattenyésztését, ipari és kereskedelmi viszonyait. Thallóczy megállapítja, hogy a gabonatermelésben és az állattenyésztésben Magyarország magasabb gazdasági, technikai színvonalat képvisel, ugyanakkor Oroszország még messze nem érte el fejlődési lehetőségeinek határait – a gabonatermelés és -export terén az orosz növekedési ütem jócskán megelőzi a magyart, ami a szerzőt aggodalommal tölti el. Külön erénye az elemzésnek, hogy Thallóczy az orosz termelékenységet nemcsak a magyarral veti össze, hanem széles nemzetközi kontextusba helyezve az amerikaival és más európai országokkal (a franciával, a némettel, az osztrákkal, az angollal stb.) is összehasonlítja, melynek eredményeként a magyar fejlettségi színvonalról is tanulságos képet alkothatunk. Az orosz számok első pillantásra egyébként szinte minden esetben impozánsok, ám Thallóczy területre és lakosságszámra vetített komparatív adataiból mindig kiderül, hogy az amerikaiak mellett számos európai állam, köztük Magyarország is megelőzi a cári birodalmat. A gabonakivitel összevetése kapcsán ugyanakkor arra a jelentős orosz versenyelőnyre is felhívja a figyelmet, amely abban nyilvánul meg, hogy Oroszország, szemben Magyarországgal minden késlekedés nélkül lépteti életbe azokat a reformokat, amelyek az orosz gabonakereskedelmet versenyképesebbé teszik.

Az orosz ipari fejlődés egyik nagy hátráltatóját Thallóczy a nyugati értelemben vett iparosképzettség, a szaktudás hiányában, valamint az orosz munkás jellemzői fogyatékoságában látja. Thallóczy itt sem fukarkodik a nemzetkarakterológiai megjegyzésekkel. Az orosz munkásból, aki szerinte vezetés helyett inkább engedelmességre termett, hiányolja az innovatív képességet, aminek logikus következménye, hogy a vezetők szinte mindig külföldiek. Ahogy az sem véletlen szerinte, hogy az orosz kereskedelmet is külföldiek, elsődlegesen a zsidók tartják kézben. A parasztiparos kézügyességét Thallóczy elismeri ugyan, tunyasága, a kitartás hiánya miatt azonban alkalmatlannak látja arra, hogy az üzleti életben is képes legyen boldogulni.

Thallóczy rámutat a magyar–orosz kereskedelmi forgalom elenyésző voltára, amit szintén számokkal támaszt alá: „A mi közvetlenül hazánknak Oroszországgal való forgalmát illeti, az úgy mennyiség, mint érték tekintetében nagyon csekély.”²⁴ A helyzet megváltoztatásához konkrét javaslatokat fogalmaz meg. Sokat lendítene a helyzeten szerinte, ha a magyar kereskedelem az osztrák közbenső vasúti vona-

²⁴ THALLÓCZY 1884. 164.

laktól függetlenül, közvetlen összeköttetést építene ki az oroszokkal. Ezen kívül Magyarországnak kiküldött ügynökök segítségével fel kellene térképeznie az oroszországi lehetőségeket, miként az orosz vámtételek csökkentése szintén előremutató lépés lehetne a kereskedelmi kapcsolatok fejlesztéséhez. A legnagyobb potenciált a magyar gép- és a bútorigipari termékek, valamint a bor exportjának megerősítésében látja. Thallóczy az orosz–magyar borkivitel történetének külön fejezetet szentel, megállapítva, hogy a magyar bor exportja az orosz piac felé az 1880-as évek elején csökkenő tendenciát mutat, melynek okát nemcsak a magas orosz vámtételekkel magyarázza, hanem azzal is, hogy a magyar vasúti fuvarozás – kiváltképp nemzetközi összehasonlításban – kiugróan költségesnek bizonyul.

Thallóczy összehasonlító gazdasági elemzésének egyik legizgalmasabb fejezete az orosz gyarmatpolitika bemutatása. E téren kimondottan pozitívan nyilatkozik az oroszokról: „Az orosz tud telepíteni. Keletfelé e tehetsége szembetűnően érvényesül.”²⁵ E siker egyik mozgatórugója szerinte az oroszok más népekkel való vegyülő képessége, ami persze ott bizonyul a leghatékonyabbnak, ahol az oroszok többségben vannak. Rámutat ugyanakkor Szibéria gyarmatosításának negatív következményeire is, amely többek között az őslakosok, helyi parasztok, „Szibéria indiánjainak” pusztulásában nyilvánul meg, vagy a fegyveres ellenállás, vagy a nemibetegségek, vagy az alkoholizmus következtében. „A mai Szibéria kereskedelmi tekintetben Oroszországra nézve az, ami Magyarország volt II. József korában Ausztriának, a mi most Törökország Angliának s Franciaországnak. Őstermelésre s nyers anyag előállítására kiválóan alkalmas hely, mely Moszkvának s Ivanovonak rossz iparczikkeit kénytelen megvenni”²⁶ – von izgalmas párhuzamot ezen a ponton Thallóczy Szibéria és a korabeli Magyarország között.

Szibéria kapcsán Thallóczy kitér a politikai elítéltekre is (kimutatása alapján ők a száműzöttek mintegy 20%-át teszik ki), kissé értetlenkedik ugyanakkor amiatt, hogy ezt Európa „a kínzás netovábbjának” tekinti. A politikai foglyok helyzetét az orosz központi börtönökben sokkal rosszabbnak értékeli, mint a száműzöttekét.

Az igazán sikeres orosz gyarmatosításra Thallóczy megállapítása szerint a Kaukázusban került sor. Ezt az oroszok ügyes civilizációs intézkedéseivel, paternalista magatartásával magyarázza: „Az orosz gyarmatosítás a Kaukázusban ülte legszebb diadalait... A Kaukázus népeit az orosz nem irtotta, nem igázta le, hanem nevelte, mint [a] gyermeket.”²⁷ Ezt olyan sikeresen vitte végbe, hogy szerinte az örmények és a georgiaiak igazi orosz hazafiakká váltak. Az eredményes misszió része volt az inf-

²⁵ THALLÓCZY 1884. 171.

²⁶ THALLÓCZY 1884. 176.

²⁷ THALLÓCZY 1884. 178. Igaz, hogy Thallóczy oroszországi látogatásakor a régiót konszolidált viszonyok jellemezték, ám ez nem volt mindig így. A Kaukázust csak az 1850-es évek végére, a hegyi

rastruktúra és a közigazgatás kiépítése, a németek, svájciak letelepítése. Ezt a civilizálással egybekötött gyarmatosító magatartást Thallóczy kimondottan tanulságosnak, számos elemében követendőnek ítéli az Osztrák–Magyar Monarchia „dél-szaki kultúrmissziója”, az 1878-ban okkupált Bosznia–Hercegovinával szemben folytatott politika tekintetében is. Rámutat ugyanakkor arra a különbségre, hogy miközben az oroszok ázsiai népeket civilizálnak, oroszosítva őket, megszüntetve ezzel az örmény és a tatár Kaukázust, a Grúz Királyságot, addig a dualista államnak a tartós befolyás megszerzése érdekében sokkal körültekintőbb, óvatosabb kormányzást kell megvalósítania. Thallóczy megállapítja ugyanakkor, hogy az orosz térfoglalást nehezíti az a körülmény, hogy nem egyszer olyan népek meghódítására irányul (nyugati és északi peremvidék például), amelyek fejlettségben felülmúlják az orosz, ami miatt a terjeszkedés gyakran erőszakos formát ölt. További akadályozó tényezőként említi a nihilizmust is, ami „társadalmi rák” gyanánt terjed az oroszoknál. Az orosz gyarmatosítás bemutatásakor Thallóczy elsősorban a keleti terjeszkedésre helyezi a hangsúlyt. Megállapítja, hogy az orosz térfoglalás rendületlenül halad előre, a cári birodalom már Közép-Ázsiában is kezdi tartósan megvetni a lábát. A fejezetet annak érzékeltetésével zárja le, hogy Oroszország egyre inkább világhatalmi tényezővé válik. Az oroszok Angliával és Kínával folytatott küzdelme az ázsiai, távol-keleti térségben értékelése szerint a jövőben az egész Nyugat sorsára befolyással lesz majd.

Az útleírás

A kötet utolsó negyede, mintegy 60 oldalon keresztül, az előző részekhez képest meglehetősen műfajidegen módon Thallóczy úti emlékeit foglalja össze. (Nem zárható ki, hogy e nehezen értelmezhető szerkesztési megoldás mögött esetleg az a megfontolás állhatott, hogy az illusztrációkkal ellátott útirajzos rész a szárazabb, statisztikákban bővelkedő elemzések olvasottságát növelheti. Erre enged legalábbis következtetni az a tény, hogy az 1884-ben a magyarországi lapokban megjelenő ismertetések elsődlegesen Thallóczy útibeszámolóját domborították ki.) Meglepő ugyanakkor, hogy az igazán személyes vonatkozásokról viszonylag keveset tudunk meg. Homályban marad például, hogy a szerző pontosan mikor, milyen szervezésben kelt útra, hol szállt meg, ahogy arra is csak egy-egy elejtett megjegyzésből következtethetünk, hogy kikkel találkozott, kikkel folytathatott eszmecserét például az orosz

népek ellen folytatott, mintegy fél évszázadon át tartó véres háborúskodás után sikerült csak pacifikálni. HELLER 2000. 480–482.

értelmiségiek, befolyásos személyek köréből.²⁸ Ez már csak azért is felettébb sajnálatos, mert a széles körű kapcsolatteremtést nemcsak az Oroszországban eltöltött viszonylag hosszú idő, hanem Thallóczy kiváló orosz nyelvtudása is segíthette. Az útra ugyanakkor tudatosan készült, a kötet előszavában említett, Oroszországra vonatkozó fontosabb német és angol nyelven írt tanulmányokat minden biztonnyal olvasta, ahogy egy-egy megjegyzéséből az is kiderül, hogy ismerte többek között „Herbertstein Zsigmond” klasszikusnak számító útleírását,²⁹ valamint az író Danyilevszkij³⁰ munkásságát is. Arról, hogy olvashatott orosz szépirodalmi alkotásokat is, szintén egy-egy utalásból, például a Kaukázusról szóló részből következtethetünk.

Thallóczy Oroszországban komoly körutat tett, melynek keretében Moszkva és Pétervár mellett meglátogatta többek között Odesszát, a Krím félszigetet, Nyizsnyij Novgorodot, megfordult Kazanyban, Asztrahánban, Orenburgban, tevéhaton kirándulást tett a kirgiz sivatagban, bepillantást nyerve a kirgiz kibitkák életébe is. Nagyjából ezeket a városokat és régiókat járta be egyébként mintegy 50 évvel később a mérnök Popper József³¹ is – immáron a bolsevikok országát felkeresve – azzal a különbséggel, hogy ő például a Krím félszigetre és a Kaukázusba nem, de Voronyezsbe, vagy Szamarába eljutott.

Feltűnő, hogy színes tájleírásokat nem nagyon olvashatunk Thallóczy beszámolójában: vagy azért nem, mert a látott vidék nem igazán ragadja meg a fantáziáját, vagy ahol mégis, például a Kaukázusi hegyek esetében, ott azért nem, mert orosz költők tollából született romantikus leírások sokasága tartja vissza attól, hogy lelkes sorokkal próbálja megfogalmazni a látottak szépségét. A gémeskutakat, parasztházakat látva ugyanakkor több ízben is feltűnő hasonlóságot észlel az orosz vidék (például

²⁸ Thallóczy a kötet előszavában köszönetet mond azoknak, akik az utazás során segítettek. Ezek között vannak nagykereskedők és diplomaták is, pl. Burián István moszkvai főkonzul, a moszkvai világiállítási biztosa is. THALLÓCZY 1884. V.

²⁹ Siegmund (Sigismundus) Herberstein (1486–1566) carniolai diplomata, író, történész, a Szent Római Birodalom Császári Tanácsának tagja. Ő tekinthető Oroszország első európai felfedezőjének. Két alkalommal járt Moszkvában: először 1517-ben, másodszor 1526-ban – mindkét esetben császári megbízást teljesített. 1549-ben napvilágot látott *Moszkoviai úti jegyzetek* c. munkája óriási érdeklődést váltott ki: a XVI. században több ízben is kiadták és számos nyelvre lefordították.

³⁰ Nyikolaj Jakovlevics Danyilevszkij (1822 –1885) orosz író. *Oroszország és Európa* címmel írt nagyhatású kötetében (DANYILEVSKIJ 1871.) lefektette a szlavofilizmus alapelveit. A műről Szabó Endre a *Budapesti Szemle* 1888. decemberi számában kimerítő ismertetést tett közzé. SZABÓ 1889.

³¹ A mérnök Popper József 1924-ben járt a Szovjetunióban abból a célból, hogy tanulmányozza a helyi közlekedési viszonyokat. Ez alkalmat teremtett arra, hogy kisebb körutazást tegyen, így nemcsak Moszkvába és Leningrádba, nemcsak Nyizsnyij Novgorodba, Tulába látogatott el, hanem a Volga vidékét beutazva Kazanyon és Szimbirszen keresztül eljutott egészen Szamaráig, még baskír és kirgiz falvak életébe is bepillantást nyerve. Útiélményeiről beszámolót tett közzé. POPPER 2005. Az útleírásról bővebben: HAMMERSTEIN 2021.

Kisinyov és Kijev környékén) és a magyar Alföld között. Ez az a rokonságélmény egyébként, amelyre az orosz irodalmi alkotások korabeli magyar elemzői is felfigyeltek, és aminek jóval később, az első világháború idején az orosz hadifogságba esett magyar katonák is részesei lehettek a Szibériába tartó vonat ablakából kipillantva. Thallóczy városleírásai, szemben egyes korabeli és későbbi útbeszámolókkal, helyenként színtelennek bizonyulnak. A két fővárosról keveset olvashatunk, Kijevről viszont a szerző bővebben, sőt elragadtatással ír: „Felejthetlen látvány tárul föl szemünk előtt. Berkek közepette vakító fehérség, zöld fedeles házak, arany kupolás templomok, a Dnyeper csillámló hullámai, közbe-közbe óriási rideg épüetek olvadnak össze; az aranyos kupolákon visszaverődő játszi napsugár szinte vakít. Míg Odessa, ez az orosz Trieszt, zagyva népével inkább internationalis emporiumra vall, addig Kiewben igaz orosz városra ismerünk.”³² Az orosz városokat Thallóczy olvasói számára úgy igyekszik közelebb hozni, elképzelhetővé tenni, hogy egy-egy magyar várossal állítja párhuzamba őket: Odessza a már említett „orosz Trieszt”, Kijev „az orosz Esztergom”, Moszkva „az orosz Debrecen”, Pétervár „e hasonlóképp államosított nagy város”, az oroszok Budapestje, míg a krími Bahcsiszeráj a „tatár Miskolc”, ahol minden tizedik ember csizmadiaként dolgozik.

Thallóczy folyamatosan keresi a hasonlóságokat, igyekszik rámutatni a lehetséges analógiákra, így az orosz és magyar táj rokonsága mellett egyebek mellett arra is felhívja a figyelmet, hogy Oroszország határvidékeit Magyarországhoz hasonlóan más nemzetiségi lakják: „Bizonyos tekintetben az orosz elem analóg helyzetben van a magyarral. A birodalmat végein idegen nemzetek környezik. Nyugaton finnek, lengyelek; délen tatárok; északon finn-uráli népségek; keleten, délkeleten tatárok s muzulmán törzsek.”³³ Az orosz–magyar párhuzamoknak, ahogy a magyar vonatkozású utalásoknak se szeri se száma: az odesszai élmények taglalásakor például nem mulasztja el megjegyezni, hogy a város környékén magyar származású földbirtokosok is laknak, miként arra is felhívja a figyelmet – bizonyítandó, hogy van érdeklődés Oroszországban a magyarok iránt –, hogy Jókai Mór 1862-ben keletkezett, egyik legnépszerűbb, ám sok vitát kiváltó regénye, az *Új földesúr* az odesszai *Vesztnyik* című lapban hamarosan napvilágot lát majd.

Míg Pétervárra csak hivatalos „intézményként” tekint, amire nem érdemes sok szót vesztegetni, Moszkvát a szív szerepét betöltő igazi orosz városnak látja, a maga bizarrságában az ellentmondásokkal teli orosz civilizáció egyfajta foglalataként. Moszkva: „...szárazföldi Velence; gazdag, nyomorult, vallásos, közönyös, nemzeti,

³² THALLÓCZY 1884. 187.

³³ THALLÓCZY 1884. 241.

hetvenhét-szer vegyült, önző s expanzív s a végén mégis moszkovita: ez a jelleme.”³⁴ „Ha hasonlattal szabad élnem, a muszka civilisatio nagyon hasonlít az orosz ötvösmunkák zománczához, tarka, virágos, fényes, de nagyon különös.”³⁵

Az a romantikus nézőpont, ami majd például több, az első világháború során orosz fogságba esett magyar visszaemlékező leírását jellemzi, itt-ott megjelenik Thallóczy-nál is: a hegyekbe húzódó, a „felettük kószáló sasokhoz” hasonlító cserkesz férfiakat igazi gigászokként ábrázolja. „Bajuk az, hogy erényeik túlságosan erények a modern világban, hibáik, előítéleteik meg összeférhetlenek azzal a valamivel, a mit oroszok – sokszor hamisan – civilisatiónak neveznek.”³⁶ Nem teljesen világos, hogy itt Thallóczy az általában vett modernizáció árnyoldalára, vagy az oroszok által hangoztatott civilizációs fölény hamis voltára kíván utalni.

A könyv első fejezeteiben a szerző a korábbi magyar utazók által rendre kárhoztatott szabadsághiányról, a szorongás légköréről csak áttételesen ejt szót, például a zsidók elnyomatására, a „gondolatszegény” orosz sajtóra és a cenzúrázott külföldi lapokra, vagy a bárhol könnyedén felbukkanó kémekre utalva. A „speciális növényként” értékelt diákélet kapcsán megjegyzi, hogy az a forradalom, a terrorizmus melegágya, amelynek oka azonban elsődlegesen a diákok nyomorában és a velük szembeni bánásmódban keresendő. Az úti élmények taglalásakor az önkényuralmat érzékeltetve ennél egyértelműbben fogalmaz: „Senki gondolkozni nem mer, a nép nem tudja, mit csináljon. Naponként nyolcz-tíz egyént fognak el, senki sem tudja, miért. Csak napok múlva suttojják, hogy ez és ez zár alatt van. A rendőrség erőszakos, de nem bátor.”³⁷

A szegénység sem kerüli el Thallóczy figyelmét. Az egyszerű oroszok nyomorával például Kijevben a Dnyeper-parti kikötőben a napszámosok, rakodómunkások megfigyelése útján szembesül. Az orosz nép nyomorúságos helyzetét az értelmiség züllött féktelenségével állítja szembe: „Az orosz intelligencia meg vetekedik a babyloniakkal, élvez, mulat, költ, mondhatni az örjögésig. S mindezek fölött atyailag örködik a kormány, a nép hadd éljen, ahogy tud, a többi élvezze a jelent – csak ne gondolkozzanak. És mégis gondolkoznak.”³⁸

Moszkvában megtekinti a moszkvai nemzeti kiállítást, amit az orosz állapotok megismerése szempontjából, kimondottan tanulságosnak talál. „A mai Oroszország hű fényképét látjuk benne: hatalmas, népes államét, mely terjeszkedik, mint az olaj

³⁴ THALLÓCZY 1884. 197.

³⁵ THALLÓCZY 1884. 193.

³⁶ THALLÓCZY 1884. 232.

³⁷ THALLÓCZY 1884. 241.

³⁸ THALLÓCZY 1884. 188.

s halad a maga módja szerint.”³⁹ A kiállított tanszerek kapcsán egyrészt a népoktatás alacsony színvonalára következett, másrészt a kiállított gépek az orosz ipar külföldről való függőségéről győzik meg, jöllehet az oroszok igyekeznek a külföldről behozott termékeket sajátjukként feltüntetni. Az orosz ötvösmunkákat, szötteket és a festett árukat, valamint a finnek praktikus termékeit kivéve – ezeket elismeréssel illeti – Thallóczy minden másról meglehetősen lesajnálóan nyilatkozik. Úgy látja, a kiállítás is rámutat arra a tényre, hogy a határszélek egyes népei (lengyelek, finnek stb.) fejlettebbek, mint az oroszok. A francia Custine márkí által élesen kritizált orosz becsvágy és felsőbbbségi tudat hamis voltát, az oroszok önképe és a valóság között húzódó ellentmondást leplezi le Thallóczy beszélgetése az egyik oroszral, amelynek alapján a kiállított termékek silányságának ellenére az oroszok felettébb elégedetnek tűnnek önmagukkal: „»Nézzé e pompás szekrényeket, nem látja iparunk mily magos fokon áll. Mi a párisi kiállítás ehhez képest«, így szólt egy lelkes orosz barátom, mikor végig vezetett a kiállítás helyiségein. Lelkesedésében még tovább ment, szidta a külföldet, németet, francziát egyaránt...»⁴⁰ Az oroszok külföldiekkel szembeni lekicsinylő, rokonszenvezőnek aligha nevezhető, gyakran gyűlölettel telt attitűdjéről árulkodik Thallóczy egy másik, Moszkvára vonatkozó megjegyzése is: „Az idegen formákat lenézi Moszkva minden igaz fia, de vakon utánozza. Hanem azért, mert magát tartja a világ legkülönb népének.”⁴¹ Az idegenekkel, az idegen hatásokkal szemben tanúsított megvető orosz magatartás, gyűlölet szintén rendre visszatérő eleme az Oroszországgal kapcsolatos korabeli megfigyeléseknek. Kállay Béni például a már említett egyik tanulmányában az orosz civilizációs fejlődés, az orosz közszellem jellegzetessége szempontjából három meghatározó mozzanatot nevesít, amelyek között az állammal egybeforrt, statikusnak és rugalmatlannak ítélt ortodoxia, valamint a tatár uralom mellett harmadikként az idegen földről érkező eszmék gyűlölete szerepel.⁴² Thallóczy szerint ugyanakkor az orosz idegengyűlölet mögött elsődlegesen az irigység áll: „Ő csak oroszra ismer, urát hallja francziául beszélni, tudja, mert köztük lakik, hogy van hemeu német is, s a hol ez megveti a lábát, ott nagyobb a jóllét, tehát rosszabb szemmel nézi. Ez irigység természetes folyamánya annak a psychologicus viszonyoknak ami okos és ostoba, szegény és gazdag, szorgalmas és renyhe közt fennállani szokott.”⁴³

Az orosz karakterre vonatkozó megfigyelések és megjegyzések folyamatosan átszövik az útiélményeket taglaló részeket is. Thallóczy is tapasztalatot szerez az orosz

³⁹ THALLÓCZY 1884. 197.

⁴⁰ THALLÓCZY 1884. 200.

⁴¹ THALLÓCZY 1884. 193.

⁴² KÁLLAY 1878. 61.

⁴³ THALLÓCZY 1884. 3.

jellem szélsőséges megnyilvánulásaiából: „A természetes állati jószág mellett: ott lakozik a durva, fékezhetlen rombolási ösztön is, melynek csak szikra kell. Eszmével nem lehet rá hatni, anyagot, fogható célzt tűzz eléje, azt megérti. A kormány érti is népe állapotját. A pálinkaivás mérséklésére ingyen képet osztogatnak, a hol nyolcz-farkú, veres nyelvű, villás ördögök viszik pokolra a részeg muzsikot. Ezt megértik.”⁴⁴ A minden alkalmat megragadó részegesség, a féktelen ivás témája itt is visszatérő jelleggel bukkan elő: „... az orosz kedélyes nép, szereti a mulatságot, az alkohol váltja ki belőle az állatot.”⁴⁵ Figyelemre méltó, hogy több évtizeddel később, az 1934-ben a Szovjetunióba látogató Illyés Gyula is részletesen taglalja az ivás, a lerészegedés és az orosz jellem közötti összefüggéseket. Illyés ugyanakkor a részegséget nem az elálatiasodással, nem a brutalitással kapcsolja össze, nézőpontja ennél jóval romantikusabb: az orosz lerészegedés következményében az orosz érzelmesség, a gyermeki attitűd kifejeződését fedezi fel.⁴⁶

Thallóczy meglekinti a híres Rumjancev Múzeumot⁴⁷ is, ahol többek között a világ valamennyi szlávja viaszalakban, nemzeti ruházatban látható. A kiállítás Thallóczyt arról győzi meg, hogy olyan nagy különbségek fedezhetők fel az egyes szláv népek fejlettségében, hogy azok kiegyenlítése gyakorlatilag lehetetlen. Ez volt egyébként Kállay Béni álláspontja is, aki szerint a szláv népek nyelv, szokások és erkölcsök tekintetében annyira eltérőek, hogy a pánszlávizmustól voltaképpen nincs miért tartani: az egységes szláv törekvéseknek nincs realitása.⁴⁸ Ezt a felfogást plasztikusan fejezi ki Andrassy Gyula gróf Thallóczy által idézett gúnyos megnyilvánulása, ami Katkov, a nagy szláv faj békés együttélésére vonatkozó megjegyzése kapcsán hangzott el, „... nagyon békésen (mármint a szlávok) megférnek: így kitömvé.”⁴⁹

A szerző Oroszország rendkívüli etnikai, néprajzi színességét (ez később Poppert is mélyen lenyűgözte) érzékelteti a különböző népek antropológiai jellegzetességei, öltözködési szokásai és jellembéli tulajdonságai felvillantásával. Így kerülnek szóba a kaukázusi népek, a grúzok, cserkeszek, a tatárok, a mordvinok, a cseremiszek,

⁴⁴ THALLÓCZY 1884. 196.

⁴⁵ THALLÓCZY 1884. 185.

⁴⁶ „Az alkohol, úgy látszik, minden nép eredeti hajlamait bontja tovább: az oroszokban, legalább azokban, akiket én láttam, a lágyaságot, a gyermeki nyíltszívűséget, valami mérhetetlen közlési vágyat... Akiket én megfigyeltem, nem úgy ittak, mint például a mi népünk; nem poharanként részegedtek le kellemes eszmecserék közepette. A színjózanságból hirtelen egyik percről a másikra vették magukat a mámorba, mint valami szakadékbá.” ILLYÉS 1974. 111.

⁴⁷ A híres múzeum 1831 és 1924 között működött, először Szentpéterváron, majd Moszkvában. Utódának a mai Orosz Állami Könyvtárat tekintik.

⁴⁸ DÁN 2000. 237.

⁴⁹ THALLÓCZY 1884. 199.

a volgai németek, a kalmükök, az örmények, a zsidók, a cigányok a kirgizek stb., akikről egy-egy frappáns nemzetkarakterológiai megjegyzést is megfogalmaz a szerző.

A történész eljut a falusi Oroszországba is, bepillantást nyerve az udvarházak életébe, amelyek vendégszeretetét és gazdasági pusztulását a magyar nemesi kúriákkal állítja párhuzamba. Thallóczy falusi élményeiből kiindulva elképzelhetetlennek tartja azt az orosz, Danyilevszkij által is képviselt optimista fejlődési perspektívát, miszerint Oroszország hamarosan Európa Amerikája lehet.

Thallóczy ellátogat Nyizsnyij Novgorodba is. Különösebben nincs elragadtatva a világhíres vásártól, de magától a várostól sem. Itt is kiemeli az oroszok részegességét, illetve kifogásolja a város szélén igénybe vehető rendkívül koszos, putriszerű szálláshelyeket, amelyekkel kapcsolatban megállapítja, hogy „nálunk a cigányok nagyobb kényelemben élnek”.⁵⁰ Megfordul Kazanyban és Asztrahánban is. Néhány szóban bemutatja a tatárokat, a Szamara körül élő németeket, megemlíti a magyar nyelvrokonokat is, akik tapasztalata szerint fogyatkozóban vannak, átutazik a kirgiz sivatagon, eljut a kaukázusi városokba is, többek között Tifliszbe, a mai Tbiliszibe.

Az orosz vallási viszonyokat érintve az elvakultságot és a babonásságot emeli ki. Számos korabeli megfigyelőhöz hasonlóan azt tapasztalja, hogy az orosz vallásosság leginkább a külsőségekben nyilvánul meg. A papokat, akik szerint nemigen törődnek a nép érdekeivel, kritikával illeti. „Az igaz orosz fanatikus híve egyházának, valóságos keresztyén mozlím, de papja indolens; úgy bánik népével, ahogy érdeke kívánja, pénzért tág tért nyit más vallásúaknak is. Ez az ok, amiért ez a par excellence »oroszhitű« állam mégis a legtöbb felekezettel dicsekedhetik.”⁵¹ A hitélet kapcsán utal az oroszok lengyelekkel szemben táplált gyűlöletére, amelynek okát a vallási különbségekre vezeti vissza. A templomok felkeresése során lenyűgözi a keleti egyház teljes pompáját, gazdagságát reprezentáló kijevi Lavra kolostor.

Külön figyelmet érdemelnek Thallóczy megfigyelései a nők társadalmi helyzetét illetően. Azt tapasztalja, hogy az orosz nők érvényesülése sok szempontból előrébb tart, mint Európában. Az orosz férfiakat határozatlanoknak, következtelenekek és gyermekien érzelmeseeknek látja. Nem így a nők: „Mintha a férfiak határozottsági osztaléka mind rájuk szállt volna, megannyi a szó szoros értelmében jellem, akár jó, akár rossz értelemben. Az orosz nőemancipationalis törekvés nemcsak theoria csinálás folytán keletkezett betegség, de a nő egyéniségének kifolyása. Ha a nőkön múlték, Oroszország más alakot nyerne.”⁵² Persze Thallóczy tisztában van azzal, hogy a nők helyzetét egy etnikailag, és kulturális szempontból is rendkívül színes or-

⁵⁰ THALLÓCZY 1884. 207.

⁵¹ THALLÓCZY 1884. 3.

⁵² THALLÓCZY 1884. 215–216.

szágban aligha lehet egyféleképpen leírni. Hiszen az is előfordul, például a Volga mentén, hogy „...a legdurvább kézi munkát nők végzik. Ők hordják a fát, követ a hajóhoz, helyettesítik a teherhordó tatárokat. S az itt igen természetes. A férfiak a felügyelő szerepét játsszák.”⁵³ De az Európában megszokott nemi szerepek, magatartásminták sajátos, ugyanakkor magától értetődő „felcserélődésén” még jobban elcsodálkozik: hiszen az is természetesnek számít „hogy némely kormányzó igen szépen hímez és varr, míg az asszony kitűnő közigazgatási tehetségnek bizonyul.”⁵⁴ Ez is azt a meggyőződést erősíti meg a szerzőben, hogy Oroszországban minden lehetséges, ahogy annak ellenkezője is. Thallóczy Lajoshoz hasonlóan mintegy bő harminc évvel később az első világháborús hadifogoly memoárszerzők is felfigyelnek arra, hogy az orosz nők kezdeményezőbbek, és az általuk betöltött társadalmi szerep is más, mint odahaza. A rögtön szerelembe eső, szenvedélyes, önfeláldozó, „édes” orosz nők, általában az oroszok szerelemhez való viszonya, az orosz szerelmi kultusz szintén elmaradhatatlan témája a visszaemlékezéseknek. Miként Mészáros István 1940-ben kiadott emlékiratában megfogalmazza: „Ha jellemezni kellene az oroszot, azt mondhatnánk, hogy egész testével, lelkével a szerelemnek él. A szerelem a nagy áramhullám, melyre könnyen rábízzák magukat...”⁵⁵ Mintha a visszaemlékezésekben Gogol *Tarasz Bulbájának* mondatai köszönnének vissza: „Bizony testvéreim, úgy szeretni, ahogy az orosz lélek tud – nem ésszel szeretni, vagy más képességgel, hanem mindennel, amit az Isten adott nekünk, testünkkel, lelkünkkel, ó... Így szeretni nem tud senki!”⁵⁶ Mészáros azt is megállapítja, hogy az oroszok sokkal szabadabb, szabadosabb, megengedőbb és őszintébb erkölcsi szabályok szerint élnek, mint a nyugati társadalmak. Egy másik visszaemlékező, Szigyártó Sándor egyenesen elmenekül mély zavarában, amikor azt látja, hogy a fürdőben a férj mellett a parasztasszony is megjelenik és az idegen hadifoglyok előtt fesztelenül levetkőzik.⁵⁷ Rónai (Rónay) Ernő *Krasznojarszk* című memoárjában hasonló tapasztalatra tesz szert: „...itt egészen mások az erkölcsök, mint nálunk odahaza. Itt, ha az asszony nem szereti a férjét, azt meg is mondja neki: nézze Ivan Ivanovics, én magát nem szeretem, hanem Alekszandr Alekszandrovicsot.”⁵⁸ A visszaemlékezők azt tapasztalják, hogy a nyugati kultúrában ismert társadalmi konvenciók, nőktől, asszonyoktól elvárt viselkedési normák Oroszországban mintha nem lennének érvényesek. Az oroszok

⁵³ THALLÓCZY 1884. 216.

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ MÉSZÁROS 1940. 29–30.

⁵⁶ GOGOL 1995. 124.

⁵⁷ SZIGYÁRTÓ 1934. 155.

⁵⁸ RÓNAI 1939. 85. (A szerző életrajza szerint i-vel írja nevét, a memoár 2. kiadásában viszont „y”-os formában szerepel. Első megjelenés: 1938.)

szerelmi életét átható szabadosság Thallóczynek is szembeötlő, ugyanakkor ebben ő nem romantikus, vonzó mozzanatot lát, ellenkezőleg, azt a mindennapi életmódra vonatkoztatva a moralitás általános hiányával kapcsolja össze: „A szerelem mindenféle változatban, szerencsés talajára talált itt. Divat törvénytelen módon élni: az úgynevezett morált még a papok sem merik emlegetni.”⁵⁹

Az oroszok világhatalmi ambícióival Thallóczy haza felé jövet egy beszélgetés fűltanújaként is szembesül: „Mikor a hajóra léptem, egy pétervári lutheránus pap, egy orosz főhadnagy s a hajó gépésze jövendőt mondtak s felosztották a világot. Ázsiát Chináig Oroszországnak adták, Európából csak Parist és Londont hagyták meg, a lutheránus pap kikötötte, hogy a pápa Péterváron lakjék.”⁶⁰

Összegzés

Thallóczy tudományos igényű elemzést, statisztikai kimutatásokat, valamint könnyed úti beszámolót is tartalmazó műve műfaji szempontból nehezen definiálható.

Az *Oroszország és hazánk* nagy erénye, hogy szerzője utazási tapasztalatai mellett elsődleges, orosz levéltári forrásokra is támaszkodik, ráadásul rendkívül sokféle aspektusból, ugyanakkor végig a magyar nézőpontot szem előtt tartva mutatja be az 1880-as évek cári Oroszországát.

Figyelmének homlokterében az orosz és a magyar gazdasági viszonyok – ezen belül is hangsúlyosan az orosz–magyar gabonapiaci versengés – összehasonlító bemutatása áll, úgy, hogy a közzétett statisztikáknak köszönhetően a két gazdasági fejlődés széles nemzetközi megvilágításban is értékelhetővé / értelmezhetővé válik. Thallóczy a cári birodalmat Magyarország nézőpontjából aggodalomra okot adó riválisként, míg a kétoldalú kereskedelmi kapcsolatok felől nézve ígéretes, ám kiaknázatlan lehetőségként látta. Az analógiákat, párhuzamosságokat előtérbe helyező vizsgálati módszer az egész kötetet, így az úti élményeket taglaló fejezeteket is meghatározza. További érdekessége a szövegnek, hogy külön fejezetet kap az orosz gyarmatosítás, a birodalom keleti terjeszkedése, amelynek tárgyalására az Osztrák–Magyar Monarchia balkáni térfoglalást is szem előtt tartva kerül sor.

A kortárs útirajzokhoz képest Thallóczy árnyaltabb képet fest a kasztosnak ítélt orosz társadalomról: úti beszámolójában panoráma jelleggel vonultatja fel az orosz (leginkább) városi társadalom jellegzetes típusait. A korabeli megfigyelőkhöz hasonlóan ő is érzékelteti a szabadsághiány atmoszféráját, az utcán, vagy a hivatalos kö-

⁵⁹ THALLÓCZY 1884. 197.

⁶⁰ THALLÓCZY 1884. 234.

zegben érvényesülő „szájkosarat”, a letartóztatásokat, a kémek jelenletét, a cenzúrát stb., anélkül azonban, hogy ezt túlhangsúlyozná – az utazók által kárhozottatott határ-átlépéssel kapcsolatos tapasztalatairól például nem számol be. Jellemző ugyanakkor, hogy tanulmányútja végén némi megkönnyebbüléssel vesz búcsút Oroszországtól: „Bizonyos megnyugvással hagytam el az ellentéteknek e különös országát, melyben oly könnyű és oly nehéz az élet.”⁶¹

A kötetben hangsúlyos szerepet kapnak az orosz jellemre vonatkozó megjegyzések, amelyekkel gyakorlatilag mindegyik fejezetben bőséggel találkozhatunk. Többnyire olyan, időközben rögzült sztereotípiák megfogalmazásáról van szó, amelyek más korabeli útleírásokból is ismertek és nem sokkal később visszaköszönnek majd ez első világháborús magyar hadifoglyok visszaemlékezéseiben, sőt a két világháború között megjelent útirajzokban is. Thallóczy esetében ugyanakkor nem a klasszikus orosz irodalomból is ismert romantikus orosz kerül előtérbe, hanem a passzív, tunya ázsiai karakter, amelynek egyik legmeghatározóbb tulajdonsága a részegségre való hajlam, ami látványosan hozza felszínre az oroszokban rejlő durvaságot és vademberséget. Ő is, ahogy a magyar utazók általában, olyan Nyugatról érkező megfigyelőként tekint önmagára, aki egy fejlettebb, civilizáltabb világból érkezik. Nyugati kulturális fölénytudattal, kolonialista látásmóddal érzékelteti az orosz világ elmaradottságát (oktatás, technika, infrastruktúra, lakhatási viszonyok, parasztok civilizátlansága stb.), ugyanakkor az orosz ambíciókra és becsvágyra, az idegenekkel szemben tanúsított gyűlöletbe hajló, lebecsülő magatartásra, az orosz jellem szélsőségesen ellentmondó voltára is felfigyel.

A szerzői szándékot is figyelembe véve, miszerint „Hú és – hangsúlyozom – pártatlan képe akar lenni annak, amit egy elfogulatlan magyar ember Oroszországban látott, hallott és tapasztalt”,⁶² megállapítható, hogy Thallóczy nem mindig bizonyult elfogulatlannak és sok szempontból ő is a korabeli, Oroszországról kialakított sztereotípiák foglya maradt. Műve mégis kiemelkedik a kortárs Oroszország-vonatkozású tanulmányok, írások közül. Orosz levéltári forrásokat is hasznosítva, szívós kutató munka eredményeként a szerző olyan összehasonlító gazdasági és társadalmi elemzéseket tett közzé – például a jobbágyfelszabadítás és következményei, vagy az obscsina intézményének részletes ismertetése során –, amelyek új kutatási irányokat nyitottak meg, egyben ma is relevánsnak tekinthetők. Úti beszámolóját pedig az különbözteti meg a kortárs útirajzoktól, hogy a könnyed elbeszélői stílus ellenére, a színes életképek felvillantása közepette is átszűrődik a szerző tudósi attitűdje és politikai színezetű érdeklődése is, amely például az orosz társadalom elmélyültebb

⁶¹ THALLÓCZY 1884. 242.

⁶² THALLÓCZY 1884. IV.

ábrázolásában, a Nyizsnyij Novgorod-i vásárban, vagy a felkeresett múzeumban látottakkal kapcsolatban megfogalmazott reflexióiban is megnyilvánul.

BIBLIOGRÁFIA

- DIÓSZEGI 2001. DIÓSZEGI István: *Az Osztrák–Magyar Monarchia külpolitikája: 1867–1891*. Vince, Budapest, 2001.
- DÁN 2000. DÁN Károly: Kállay Béni és a magyar imperializmus. Egy bátor-talan kísérlet maradványai. *Aetas*, 15. évf., 2000/1–2. 220–249.
- DANYILEVSKIJ 1871. DANYILEVSKIJ, Nyikolaj Jakovlevics: *Oroszország és Európa*. Szentpétervár, 1871. (*Россия и Европа. Взгляд на культурные и политические отношения славянского мира к германо-романскому*. Обществ. польза, Санкт-Петербург, 1871.)
- FALK 1898. FALK Zsigmond: *Oroszország Uti vázlatok*. Budapest: Kilián Frigyes M. Kir. Egyetemi könyvtár, 1898.
- FENYŐ 1961. FENYŐ István: Az orosz irodalom fogadtatása a reformkori magyar hírlapirodalomban. *Tanulmányok a magyar–oros irodalmi kapcsolatok köréből I.* Szerk. KEMÉNY G. Gábor. Akadémiai, Budapest, 1961.
- GELLÉRI 1881. GELLÉRI Mór: *Oroszország ipara*. Budapest, 1881.
- GOGOL 1995. Nyikolaj Vasziljevics GOGOL: *Tarasz Bulba*. Ford. ÁPRILY Lajos. Zrínyi, Budapest, 1995.
- GLATZ 2010. GLATZ Ferenc: “Lajos Thallóczy – Historiker der Habsburgermonarchie”. In: *Lajos Thallóczy, der Historiker und Politiker*. Hrgb. Dževad JUZBAŠIĆ, Imre RESS. MTA Történettudományi Intézete – Bosznia és Hercegovina Tudományos és Művészeti Akadémia Történeti Intézet, Sarajevo–Budapest, 2010.
- HAMMERSTEIN 2021. HAMMERSTEIN Judit: Előre a múltba. Egy mérnök útibeszámolója a bolsevikok földjéről. *Kommentár*, 2021/2. 27–37.
- HELLER 2000. HELLER Mihail: *Az orosz Birodalom története*. Osiris, Budapest, 2000. 1996.
- ILLYÉS 1974. ILLYÉS Gyula: Oroszország 1934. In: Uő: *Szíves Kalauz*. Szépirodalmi, Budapest, 1974. 5–261.
- JOÓ 2001. JOÓ András: ‘Perfidious Albion’ vs ‘Austria-Germany:’ Aehrenthal, Cartwright and the Dual Monarchy. Great Power Policy through the Eyes of Diplomats’. In: *Studi Finno-Ugrici 1999–2001*. Ed. Amadeo di FRANCESCO. Dipartimento di Studi dell’Europa Orientale, 2001. 135–191.
- KÁLLAY 1878. KÁLLAY BÉNI: *Oroszország keleti törekvései. Történelmi vázlat*. Ráth Mór, Budapest, 1878.

- LASSÚ 1831. LASSÚ István: *Az Orosz Birodalom Statistikai, Geographiai és Historiai leírása*. Pest, 1827. (Buda, 1831.²)
- MÁRKI 1877. MÁRKI Sándor: *Az oroszok hazánk történetében*. Nyomtatott Hügel Ottó Könyvnyomdájában, Nagyvárad, 1877.
- MÉSZÁROS 1940. MÉSZÁROS István: *Fény a sötétségben (Feljegyzések oroszfogságban)*. A szerző kiadása, Budapest, 1940.
- NIEDERHAUSER 1956. NIEDERHAUSER Emil: Magyar utazók Oroszországban a XIX. században. In: *Magyar–orosz történelmi kapcsolatok*. Szerk. KOVÁCS Endre. „Művelt nép”, Budapest, 1956. 131–168.
- NOGEL 1847. NOGEL István *utazása a Keleten*. Átdolgozta és a függelékkel bővítve kiadta Schultz testvérpár Pesten, nyomtatott Beimel Józsefnél, 1847. (Terebess Ázsia E-Tár: <https://terebess.hu/kelet-kultinfo/nogel.html>)
- PALOTÁS 1972. PALOTÁS Emil: *A Balkán-kérdés az osztrák–magyar és az orosz diplomáciában a XIX. század végén*. Akadémiai, Budapest, 1972.
- PALOTÁS 1982. PALOTÁS Emil: *Az Osztrák–Magyar Monarchia balkáni politikája a berlini kongresszus után, 1878–1881*. Akadémiai, Budapest, 1982.
- POPPER 2005. POPPER József: *A mai Szovjetország. Egy tanulmányút élményei*. Enciklopédia, Budapest, 2005.
- RÓNAI 1939. RÓNAI Ernő: *Krasznajárszk*. Grafica, Nagyvárad, 1939. (1938.¹)
- SZIGYÁRTÓ 1934. SZIGYÁRTÓ Sándor: *Hét év Szibériában. Elbeszélés*. A szerző kiadása, Hunedoara, 1934.
- SZABÓ 1889. SZABÓ Endre: Oroszország és Európa. *Budapesti Szemle*, 1889. 57. kötet, 145–147. sz. 52–84.
- THALLÓCZY 1884. THALLÓCZY Lajos: *Oroszország és hazánk*. Athenaeum, Budapest, 1884.

JUDIT HAMMERSTEIN

ON THE HUNGARIAN BENEFITS OF STUDYING RUSSIA

Lajos Thallóczy: Russia and Our Homeland

(Abstract)

Published in 1884, historian Lajos Thallóczy's (1857–1916) book *Oroszország és hazánk* (*Russia and Our Homeland*) is exceptional among Russia-specific studies and travelogues of the era. The novelty of the volume, which is difficult to categorize in terms of genre, is that the author used primary archival sources in Russia in addition to his own travel experiences. Moreover, he presented various aspects of 1880s Czarist Russia but always remained mindful of the Hungarian perspective. His comparative economic and social analyses, buttressed by statistics, opened new research possibilities and remains relevant even today. On the one hand, Thallóczy viewed the Czarist Empire as Hungary's worry-inducing rival. On the other hand, he also considered Russia as a promising although theretofore untapped opportunity from the perspective of bilateral commercial relations. Another interesting facet of the volume is the attention paid to Russian colonialism and the southward and eastward expansion of the empire, which is referenced in connection to the Austro-Hungarian Monarchy's annexation in the Balkans. Thallóczy's analytical method, which emphasized analogues and parallels, dresses up the entirety of the work, including the vivid chapters on his travel experiences. Annotations related to the Russian character play a main role, appearing mostly as stereotypes that have hardened over time and can be found in both contemporary and later travelogues on Russia.

HAMMERSTEIN JUDIT

ÜBER DIE ERGEBNISSE DER UNTERSUCHUNG RUSSLANDS
AUS UNGARISCHER SICHT

Lajos Thallóczy: Rußland und unser Land

(Resümee)

Ein Beitrag des Historikers Lajos Thallóczy (1857–1916), erschienen 1884 unter dem Titel *Oroszország és hazánk* (Russland und unser Land) hebt sich in zahlreicher Hinsicht aus den zeitgenössischen Studien und Reiseberichten über Russland hervor. Neu ist in diesem Band, dessen Gattung nur schwer zu bestimmen ist, dass sich der Autor neben seinen Reiseerfahrungen auch auf primäre russische Archivquellen stützte, noch dazu das zaristische Russland der 1880er-Jahre aus vielerlei Gesichtspunkten beschrieb, sich dabei die ungarische Sicht jedoch bis zum Schluss vor Augen hielt. Außerdem publizierte er vergleichende, mit Statistiken untermauerte wirtschaftliche und soziale Analysen, die neue Forschungsrichtungen eröffneten und zugleich auch heute als relevant gelten können.

Thallóczy lässt das Zarenreich aus ungarischer Sicht einerseits als Besorgnis erregenden Rivalen, andererseits von den bilateralen Handelsbeziehungen aus betrachtet als verheißungsvolle, jedoch vorläufig ungenutzte Möglichkeit erscheinen. Ein weiterer interessanter Zug des Bandes besteht darin, dass der russischen Kolonialisierung, der Expansion des Reiches in südliche und östliche Richtung besonderes Augenmerk geschenkt wird, wobei der Autor auch die Ausbreitung der Österreichisch–Ungarischen Monarchie auf dem Balkan behandelt. Die Methode der Analyse, welche die Analogien und Parallelen in den Vordergrund stellt, bestimmt das gesamte Werk, so auch die Kapitel, die auf die Reiseerlebnisse in Genrebildern eingehen. Besonders kommen Bemerkungen bezüglich des russischen Charakters zum Ausdruck, meistens als zwischenzeitlich festgesetzte Stereotype, die in den zeitgenössischen, aber auch in den späteren Reisebeschreibungen über Russland wiederzufinden sind.